

15. kapitel. *Erindringer*

I orkanens øje

Mens Nexø i 1930'erne brugte mange kræfter i det antifascistiske arbejde, hvor hans meninger i kampens hede blev lige så forenklede som offentlighedens meninger om ham – for eller imod, så foregik der samtidig i hans sind, som i et indelukke, et fintmærkende, efterprøvende erindringsarbejde, der søgte svar på det mest elementære spørgsmål: Hvem er jeg, og hvordan er jeg blevet den, jeg er?

Erindringer

Hvis *Pelle Erobreren* kan betegnes som Nexøs visionære storværk, kan hans *Erindringer* tilsvarende kaldes hans klassiske visdomsværk. I det 20. århundrede, hvor de forskellige teoretikere havde afskrevet erindringsgenren som død og umulig, tillod Nexø sig – som Augustin, som Goethe, som H.C. Andersen – at skildre sin egen opvækst og ungdom som en dannelsesproces formet af skæbnen (eller ligefrem Skæbnen) frem imod et mål: tilblivelsen af en åndsarbejder, i dette tilfælde en digter i samfølelse med naturen og menneskeheden.

Værket udkom oprindeligt i fire bind.¹ Første del, *Et lille Kræ* (1932), fortæller om Nexøs barndomsår, de tidligste erindringer fra Christianshavn, forholdet til forældrene og årene i Lægeforeningens Boliger (Brumleby) på Østerbro i København (1869-1877).

Anden del, *Under aaben Himmel* (1935), udspiller sig på Bornholm, hvor man følger drengen frem til kon-

fimationsalderen (1877-1884). Her berettes både om den traumatiserende søndagsskolegang hos Luthersk Mission og om de lyse somre som vogterdreng.

Tredje del, *For Lud og koldt Vand* (1937), fortæller om spildte år som skomagerlærling i Rønne, det forløsende møde med Bornholms grundtvigianere og opholdet på højskolen i Østermarie (1884-1891). Her giver forstanderen den begavede unge Martin Andersen håb om på sigt selv at blive højskolelærer.

Fjerde del, *Vejs Ende* (1939), skildrer hans skelsættende ophold på Askov Højskole, hans optagelse i det molbechske hjem, hans første stilling som lærer, et livstruende sygeleje og rekonvalescens- og dannelsesrejsen til Syden (1891-1896).

Levnedsbeskrivelser før *Erindringer*

Den ældste antydning af en levnedbeskrivelse fra Nexøs pen er en kort præsentation i *Gyldendalske Boghandels Katalog 1901*. Det hedder her, at han er ”Lærer”, og sin far betegner han som ”Bornholmer af gammel Bondeslægt”.² Men da han i 1910 skrev forord til den tyske føljetonudgave af *Pelle Erobreren*, præsenterede han sig som proletar:

Jeg er født paa Kristianshavn i Københavns ældste Arbejderkvarter [...]. Min Fader var Stenhugger og Brolægger, Moder kørte om med en Trækkevojn og solgte Fisk, Frugt og lignende.³

Altså byarbejdere, ikke bønder.

Smudsomslaget af Vejs Ende, tegnet af Peter Holm.

Med udeladelse af de sidste afsnit i denne levnedsskildring, der særligt handler om *Pelle Erobreren*, anvendte Nexø den ordret eller med få, mindre væsentlige ændringer resten af livet.⁴ I den vistnok seneste udgave, skrevet i Budapest marts 1950, altså længe efter udgivelsen af hans *Erindringer*, tilføjer han et lidt længere afsnit om tilblivelsen af ”Lottesrisvensken” og andre episoder, der ellers først var blevet nævnt i *Erindringer*.

Også de udfoldede *Erindringer* fra 1930’erne standser ved ”Lottesrisvensken” og *Skygger*, ved det øjeblik, hvor han blev digter. Og talrige formuleringer fra ’ur-erindringerne’ i 1910 indgår ordret i erindringerne fra 1930’erne. I det hele taget er der stor kontinuitet i det billede af sig selv og sin tilblivelse som digter, Nexø forelagde sine læsere i alle årene fra 1910 til sin død.

Ny i hans *Erindringer* er først og fremmest den udførlige beskrivelse af hans højskoleår og af hans ophold hos fru Molbech – af de miljøer, som afgav den kulturelle baggrund for hans spring fra håndens til åndens arbejde: den grundtvigske bevægelse og påvirkningerne fra et senromantisk digterhjem. Herved tegner erindringerne en noget klarere baggrund for Nexøs dannelsesvej end ’ur-erindringerne’ implicitte påstand om, at forfatteren Nexø var en ren autodidakt.

Erindringerne tilblivelse

Erindringerne var et bestillingsarbejde fra tysk side. I april 1932 besøgte Nexø på hjemrejsen fra et ophold i Wien forretningsfører Bruno Dressler på arbejderforlaget Büchergilde Gutenberg i Berlin. Dressler foreslog ham da, at man som et særligt billigt juletilbud til forlagets 20.000 abonnenter skulle udgive Nexøs selvbiografi. Den skulle samtidig

indgå i en ’folkeudgave’ af Nexøs samlede værker, som var under forberedelse (men som på grund af Hitlers magtovertagelse aldrig udkom). Manuskriptet til første bind skulle foreligge på tysk sommeren 1932.

Nexø slog til og havde altså ingen tid at spille. I maj skrev han til forlagets litterære leder Erich Knauf:

Jeg har anlagt mig skyklapper og sidder fra tidlig morgen til sen nat øjet over mit skrivebord. Erfaringerne fra den seneste foredragsrejse kommer mig her til gode.⁵

I august 1932 blev han færdig med manuskriptet til *Et lille Kræ*. Den meget hurtige nedskrivning, også af de følgende tre bind, havde nemlig været forberedt gennem nogle år.

Det var begyndt i Thüringen 1925, hvor han en aften hjemme hos Reinhard Buchwald var blevet bedt om at fortælle lidt om sig selv. Og dét blev, som fortalt, en sådan succes, at hans frie fortælling om sin barndom og opvækst i de følgende år blev et fast punkt på sådanne afteners dagsorden. Dette program punkt annonceredes i de tyske blade under den Goethe’ske overskrift: *Aus meinem Leben*.

Reinhard Buchwald fortæller i sine erindringer:

Så kom [Nexø] da år efter år til Thüringen og besøgte vore små og store folkehøjskoler, hvor han forelæste eller – bedre endnu – fortalte frit om sit liv. [...] Jeg ser os endnu sidde sammen med ham utrætteligt fortællende, idet han øste af en uudtømmelig indre kilde.⁶

Buchwald refererer efter hukommelsen om disse af-
tener i 1920'erne flere episoder fra Nexøs skole-
gang, fra hans deltagelse i faderens arbejde i sten-
bruddet i Helledsbakkerne og navnlig fra hans
højskoletid, episoder, der alle kom til at indgå i de
nedskrevne erindringer. Også de samtidige avisrefe-
rater viser, at Nexø relativt hurtigt udformede både
hovedlinjerne i og talrige detaljer af det stof, som
senere indgik i erindringerne.

Tanken om at nedskrive dem har også meldt sig
hurtigt. I 1927 nævner han i et brev til K.K. Nico-
laisen ”en Selvbiografi, som jeg saa smaat gør mig
fortrolig med.”⁷

Erindringernes dobbelte tid

Nexøs *Erindringer* er som så mange andres erindrin-
ger formuleret på to tidsmæssige planer: den erin-
drede tid, hvori der fortælles om Martin Andersens
barndom, opvækst og tilblivelse som digter, og ned-
skrivningens tid, hvor Nexø reflekterer essayistisk
over forholdet mellem fortid og nutid, foretager
sammenligninger og drager konklusioner, ofte af
etisk og politisk art.

Den dobbelte tidsmæssige disposition afspejler
Nexøs tilværelse på nedskrivningstidspunktet i
1930'erne, vekslede mellem erindringerne æsteti-
ske arbejde med fortiden og det politiske arbejde
med nutiden. Børge Houmann, som dengang var le-
der af det kommunistiske Arbejderforlaget, samlede
ofte partiets litteratursælgere til ’dagligstuemøder’
med Nexø, og

jeg mindes ikke ét [møde], hvor han ikke sideløbende med at tale om øjeblikkets politiske forhold fandt lejlighed til at indflette træk fra barneårene.

Det var, som vejede han fortid og nutid op mod hinanden. En begivenhed fra barneårene fulgtes frem til nutiden. Eller en hændelse, som han netop havde været ude for, måske på vej til mødet, kunne foranledige ham til at knytte tråde bagud og søge at finde sammenhæng og forklaring.

[...] nu bagefter synes det, som om disse mange møder indgik i hans arbejde med erindringerne. Som om han ansigt til ansigt med mennesker, hvoraf mange havde det lige så trangt, som han selv havde haft det i sin ungdom med fattigdom og arbejdsløshed, gravede nye enkeltheder fri af de mange mellemliggende års aflejringer på ganske samme vis, som han havde gjort under foredragsrejserne i Tyskland.⁸

Erindringerne dobbelte tid var medbestemmende for udvælgelsen og tilrettelæggelsen af erindringsstoffet.

Selvets biografi

I det reflekterende indledningskapitel til *Et lille Kræ* – kapitlet var i manuskriptet oprindeligt forsynet med overskriften ”Forord” – skriver Nexø:

Er jeg virkelig noget for mig selv, blot fordi jeg som oftest føler mig selv som en underlig Skabshals, der har misforstået Tilværelsens Hensigt med mig? Gennem hele Livet har den Følelse fulgt mig, at jeg var to: Et Jeg som ingen kunde gaa i Rette med, saa suverænt hævdet over al Tvivl og al Kritik var det; og et andet Jeg af skrækkelig mislykket Art, som *Jeg* holdt i Hænderne og skulde se at faa Form paa. Følgen er, at jeg altid har ar-

bejdet – hekset kan jeg godt sige, ja ofte kludret – med mig selv.⁹

Han stiller da det spørgsmål, som erindringerne skal besvare:

Er det med Aarene lykkedes mig at forme mig selv, i al Fald delvis, i Retning af de Strukturlinjer, der synes dybt nedlagt i mig? Eller er det gaaet den anden Vej, saa Misfostret har formaaet at hævde sig paa et oprindelig stort tænkt Væsens Bekostning? Jeg ved det ikke, men jeg har i al Fald faaet mere Ligevægt ind i Tilværelsen og mere Ro for en til Tider ret byrdefuld Ansvarsfølelse.¹⁰

Hermed er banen kridtet op for en selvbiografi i ordets bogstavelige og klassiske forstand, hvor menneskets *selv*, dets indre eller samvittighed, er den egentlige slagmark. Hvad der har interesse, er ikke den offentlige person Nexøs særdeles begivenhedsrige liv, de spektakulære ydre tildragelser, hans værkers modtagelse, verdensberømmelsen, møderne med kendte personer i ind- og udland og så videre, men hans indre vej. Derfor standser erindringerne ved debuten, det vil sige ved tilblivelsen af den offentlige eller ydre person, forfatteren Martin Andersen Nexø.

Selvbiografien som genre har rødder tilbage til kirkefaderen Augustins *Bekendelser* fra slutningen af 300-tallet. Og Nexøs forestilling om det enkelte menneske som ”oprindelig [...] tænkt” eller skabt med bestemte muligheder, der så kan udfyldes eller vanrøgtet, har også rødder i den kristne tradition, som hævder, at mennesket selv bærer et ansvar for det liv, det har fået betroet – hvad

enten man nu kalder den tænkende eller skabende instans for Gud, skæbnen eller noget tredje.

Hvordan så den unge Martin Andersens indre da ud? Ifølge Nexø selv så ufordrageligt som

en Kat, en Hund og et Pindsvin i samme Sæk. En saadan Sæk fuld af Uforligelighed har jeg været, og at jeg har kunnet holde sammen paa Stumperne, er mig selv ubegribeligt.¹¹

Nexø, der var vel bekendt med antikkens historie og litteratur, hentyder muligvis her til en bestemt romersk henrettelsesmetode.¹² Man syede delinkventen ind i en sæk sammen med en hund, en hane, en abe og en slange og kastede ham i havet eller dræbte ham på anden vis. Metoden var tiltænkt dem, der var dødsdømt for *parricidium*, det vil sige fadermord. Og det bliver et hovedanliggende for *Erindringer* at lade Nexø komme til en forståelse af sin far. Det sker i *Vej's Ende* under sygelejet i Odense og Askov 1894, hvor Martin Andersen omsider forstår faderen ud fra ”beslægtede Egenskaber hos mig selv” og opdager, ”at jeg hade Spirerne til baade det ene og det andet i mig selv.”¹³

Far og mor – ”det ene og det andet”

Nexøs beskrivelse af sit sind kan stilles op i modsætningspar, i ”det ene og det andet”, og hans dannelsesproces kan beskrives som tilvejebringelsen af disse modsætningers samspil. Centralt i Nexøs overvejelser herom er hans funderinger over den psykologiske arv fra hans familie.

Man stiller Fænomenerne under Krydsforhør for at finde et Mæglingsgrundlag for de fortvivlede Forsøg paa at stifte Fred, øve Ret og Skel mellem

alt det ufordragelige, der huserer i én. Det gør det ikke bedre, at jeg rimeligvis har mindst to Racer i mig, som staar stejlt mod hinanden og gerne skulde rystes ordenlig sammen.¹⁴

Med det sidste hentyder han til, at han kan føre sin slægt tilbage til Bornholm (faderen Hans Jørgen Andersen), Tyskland (oldefaderen Hans Henrik Mainz) og Sverige (mormoderen Ane Sofie Mainz, født Otterberg). Men navnlig drejer det sig om hans forældre.

Har man dertil to Mennesker til Forældre, der er saa forskellige som Mennesker vel kan være, og har man overtaget en Del fra begge – og ikke just deres bekvemteste Sider eller sundeste Egenskaber – saa kan man faa nok at gøre her i Verden.

Jeg har maattet slaas med alt dette [...].¹⁵

De modsætninger mellem faderen og moderen, der aftegnes i erindringerne, kan opstilles skematisk således: mor – far, kvinde – mand, lys – mørk, selskabelig og overfladisk – tænkende og indesluttet, opretholdende – skabende, men også destruktiv, stærk i nederlag – stærk i opgang, eftergivende – stejl og trodsig, socialt stræbende – personligt selvberoende. At få sådanne modsætninger bragt i samspil, det er, set i erindringerne lys, Martin Andersens opgave.

I den tidlige barndom befinder han sig grundlæggende i et moderligt univers. Først som voksen erkender han, at

Far hade ikke Uret over for os andre; hans Trods kunde Livet lige saa lidt undvære for sin Bestaaen som Mors Omsorg. [...]

Nu jeg laa her syntes jeg, jeg forstod ham ikke blot med Forstanden, men med Hjertet – jeg ikke alene undskyldte ham, men greb mig i at holde af ham.¹⁶

Erindringerne som helhed beskriver således en bevægelse fra moderen til faderen. Denne indre udvikling modsvares på det ydre plan af Martin Andersens opstigning fra håndværker til forfatter, fra håndens til åndens arbejde. Men allerede ved begyndelsen af denne transformation, under opholdet på Østermarie Højskole, står *integrationen* af disse to verdener som idealet.

Jeg vilde gerne være Aandsarbejder; men jeg vilde ogsaa gerne blive ved at være den jeg var. Det maatte kunne lade sig gøre at skabe en Aandens Verden, der ogsaa optog Almuen i sig og byggede over dens Erfaringer.¹⁷

At bringe ”et nogenlunde Hele” ud af det, han modtog fra henholdsvis sin mor og sin far, måtte altså være en proces, der ikke bevægede sig fra én modsætning til en anden, men integrerede det ene i det andet.

De omsorgsfulde mænd – igen

Forholdet mellem forældrene giver i Nexø *Erindringer* grundeksemplet på den *manglende* integration af tilværelsens grundaspekter. Men mens ”Far og Mor [var] mere forskellige end det er heldigt for et godt Samliv”,¹⁸ så var der dog familier i Martin Andersens horisont i Lægeforeningens Boliger, som afgav eksempler på en anden, bedre livsform, nemlig de familier, hvor fædrene var fagligt og politisk organiserede, de aktive socialdemokrater:

Vi kaldte dem Sjosjalistunger, men Skældsordet var nærmest dikteret af Nid; i Virkeligheden hade vi gerne byttet med dem. De var bedre holdt end vi, følte sig ogsaa mere [...]. Og hvad der kunde gøre mest ondt i én var at være Vidne til det kammeratlige Forhold, der var mellem en saadan Sjosjalistunge og hans Far.¹⁹

Det minder jo om *Soldage's* Alfonso "talende fortroligt med sin lille Søn som med en Broder".²⁰ Men en sådan samhørighed med sin far oplever Martin Andersen kun glimtvis.²¹

I drenge- og ungdomstiden på Bornholm og i Askov viser der sig imidlertid, som vi har set, flere sådanne på én gang stærke og omsorgsfulde mænd, hvoraf flere samtidig er åndeligt stræbende i intellektuel, politisk eller religiøs henseende: vennen Jakob Hansen, den hellige bonde Hans Dahl, Alfred Foverskov, den unavngivne tyske glarmestersvend samt Poul la Cour, der alle tager vare på Martin Andersen og viser ham vej.

Nexøs religiøsitet

Det religiøse i ordinær Forstand voldte mig ingen Anfægtelser. Forestillingerne om en Himmel og et Helvede, om Arvesynden og en almægtig, retfærdig Gud fik deres Grundskud allerede i Barndommen; siden hade jeg maset med at faa Mening i Tingene, knytte Virkning til Aarsag, faa fast Bund under Fødderne. For en fattig Fyr var Himlen upaalideligere end tynd Is. For de Rige kunde den være god nok at falde tilbage paa, men være fattig af Himmels Naade var der ikke stor Stads ved.

Irreligiøs var jeg derfor ikke, jeg hade arbejdet mig frem til en højere Form for Religiøsitet end

den primitive, der tillod at skubbe Ansvar fra sig, bare lade staa til og saa ynkeligt bede en Gud om Forladelse. "Du har taget en tung Byrde paa dig, Martin, du har glemt hvad det er at folde Hænderne" sae Foverskov bekymret til mig.²²

Kritikken har ofte drillende kaldt Nexø for et religiøst gemyt. En enkelt kritiker mente tværtimod, at Nexøs livssyn var helt igennem irreligiøst.²³ Men det er først sent, at hans forhold til religionen er blevet underkastet en egentlig, om end kort undersøgelse ved Morten Thing. Den foreløbige konklusion var, at socialismen for Nexø var "en idé med et materialistisk udgangspunkt, men med en idealistisk målsætning"²⁴ eller "en dennesidig tro".²⁵ Vi skal her se lidt mere detaljeret på Nexøs religiøsitet, således som den viser sig i hans *Erindringer*.

For det første. Erindringerens grundlæggende projekt er, som nævnt, at skildre forfatterens udvikling ud fra den antagelse, at han – som andre mennesker – fra fødslen er udstyret med visse anlæg, som han kan udfylde eller vanrøgte. Nexøs formulering af denne antagelse hviler på en almenreligiøs skæbnetro. Om hans arbejdsløshedsperiode i Rønne, inden han optages i højskoleforeningen, hedder det karakteristisk:

Det var, som om der kaldtes utydeligt paa mig og jeg forsømte noget, der var af skæbnesvanger Vigtighed, sad noget overhørig, som jeg ikke kunde faa Rede paa, hvad var. Til at fortvivle over var det ofte, for bag alt det andet laa bestandig en Følelse af, at Lykken hade noget for med mig, og at jeg maatte komme den til Hjælp. Ellers vilde den ikke kunne finde mig.²⁶

Men skønt en sådan skæbnetro er almenreligiøs, kan dens oprindelse i Nexøs tilfælde spores ret præcist: Som formuleret anskuelse mødte han den i forsynstroen hos de grundtvigske kristne i Rønne, Østermarie og Askov. For dem var mennesket skabt i Guds billede og besad også efter syndefaldet guddommelige anlæg. De anså det for højskolens fornemste opgave at vække sine elever til lydhørhed for deres guddommelige anlæg.

Tændthed og samhörighed

For det andet. I forbindelse med Martin Andersens åndelige søgen i slutningen af læretiden hedder det:

Møllerianerne havde indregistreret mig som et Tal, vel ogsaa som en Sjæl mere vundet for Himlens Sag. Men jeg trængte til paa en eller anden Maade at føle mig i mystisk Tilknytning til Livet. Den Betagethed, som de Hellige lagde for Dagen i deres Forhold til Himlen – nogle af dem i hvert Fald – vilde jeg gerne kunne føle i Forhold til Tilværelsen. Senere da Livet saa at sige rørte min Pande og jeg følte mig kaldet, følte Stoltheden og Ophøjetheden ved at være et Menneske, da forstod jeg, hvad det var jeg havde savnet. Det var Ligeegyldigheden jeg havde lidt under, Hjemløsheden; jeg savnede den Tændthed i Sindet, der skulde sætte mig i levende Forhold til Tilværelsen.²⁷

At stå i levende forhold, at være del af en universel helhed og at føle sig ansvarlig for den, havde han tidligere oplevet som vogterdreng; her

erobrede jeg en hel Verden og var selv Midtpunktet i den. Mit Sind fyldtes med Viden om Væsener og Ting og med Omsorg for dem [...]. Jeg havde lært at passe mine smaa Søkende og holde af

dem trods Besværet, de forvoldte; nu lærte jeg gennem Bryderiet med Kreaturerne at holde af dem og se paa deres Vel. Og fra dem førte Traadene ud til Naturen.²⁸

Oplevelsen af universel identitet medfører, at han bliver synsk:

Og andre Sanser dukkede op i mig. Jeg kendte udenad de fem Sanser, som Mennesket har Lov at være i Besiddelse af; men Skabningen derude havde adskillig flere, og dem gik jeg og fik Del i. [...]

Sanser og Fornemmelser [...] skærpedes over i det Væsenlige, saa jeg kom i Kontakt med den store Helhed.²⁹

Umiddelbart efter denne beskrivelse af identitet med 'den store helhed' dukker hans første åndelige forbillede, Jakob Hansen, op. Her og andre steder viser det sig, at beherskelsen af naturen og det materielle peger frem mod åndelig aktivitet.

Oplevelsen af en mystisk (i ordets åndelige betydning) sammenhæng mellem menneske, natur og univers er ligeledes af almenreligiøs karakter. Men alligevel bør man også her pege på grundtvigianerne i Rønne, Østermarie og Askov som dem, der først satte ord og salmer på denne oplevelse. Det betegnede netop den grundtvigske vækkelse, at den satte dette det mest nærliggende menneskelige og jordiske ind i en lys historisk og spirituel sammenhæng:

Som Urter blomstre og Kornet gror
I varme Dage og lyse Nætter,
Saa *Livs-Ophysning* i høie Nord

Vor Ungdom Blomster og Frugt forjætter;
Trods Mørkets Harme,
I Straale-Arme
Af Lys og Varme
Er Frugtbarhed!³⁰

Ansvarsfølelsen

For det tredje. Erindringernes skildring af Martin Andersens udvikling kredser ikke mindst om udviklingen af hans ansvarsfølelse. Som femårig blev han sat til at kæmpe en ulige kamp, da han fik ansvar for sin lillesøster. Skildringen i *Et lille Kræ* af Martins pasning af søster Sine er erindringernes første redegørelse for tilblivelsen af hans menneskelige og sociale ansvarlighed.

Da Søskenesindet navnlig ytrer sig i Forholdet nedad, som Omsorg for de mindre Søsken, bliver det af sig selv Kærnen i en senere social Indstilling.

[...] maaske er der alligevel en dyb Mening i, at netop de, der har mindst at takke for, tager altings Opretholdelse paa sig, at det bliver de tomme Hænder, der holder Verden oppe.³¹

Senere, på vogtermarken, bliver følelsen af ansvar og omsorg knyttet til oplevelsen af universel sammenhæng. Og for den modne Nexø var social ansvarlighed og religiøsitet overlappende, hvis ikke identiske:

Det er Ansvarsfølelsen i dens første spirende Begyndelse, der forvandler Dyret til Menneske, og Ansvarsfølelsen i dens kraftige Udfoldelse, der faar Mennesket til at støde Hodet gennem Skabningens lavloftede Verden ind i Himlen. Mennesket tager Ansvaret for det hele, det føler sig som Skaber, alt

det skabte som sit; Gudstanken begynder dér, hvor mennesket begynder at dele Ansvaret med Vorherre [...].

Ansvarsfølelsen er for mig identisk med Opdriften i Mennesket, er selve den religiøse Kerne i det – hvad det saa siden bekender sig til.³²

Også denne forestilling om at dele skaberansvaret med Gud kan i sin oprindelse henføres til de grundtvigske miljøer, for hvem mennesket var 'livets kærne spejder, Herrens medarbejder'.³³ Men hvis mennesket ifølge Nexø er klar til at tage ansvaret for *det hele*, må han nødvendigvis betragte den grundtvigske position som et mellemstadium.

Nexø kan synes at være i slægt med de tidligere nævnte russiske 'Gudsopbyggere', der før Oktoberrevolutionen ville formidle mellem almuens religiøsitet og revolutionen. 'Gudsopbyggerne' lagde sig filosofisk i forlængelse af den materialistiske religionskritiker Ludwig Feuerbach og den venstrekantianske filosof Ernst Mach.

For Nexøs vedkommende skal man dog snarere være opmærksom på, at han efter højskolen kom under indflydelse af hovedstadsradikalismen og gennem den under direkte eller indirekte filosofisk indflydelse af Friedrich Nietzsche.³⁴ Med sin banebrydende artikel "Aristokratisk Radikalisme" havde radikalismens hovedmand Georg Brandes selv introduceret Nietzsche i Danmark.³⁵ Det kunne være en interessant opgave at analysere Nexøs ungdomsforfatterskab som et negativt udtryk for Nietzsches begreber om overmennesket og om viljen til magt. Og måske bør man navnlig betragte den modne Nexøs opfattelse af ansvarsbegrebet – at det udvik-

lede menneske påtager sig ansvaret for *det bele* – som en positiv reminiscens af hans ungdoms nihilisme:

Grundtvig og Nietzsche hånd i hånd.

Vejs ende – men hvornår?

For det fjerde. Tilblivelsen af sin religiøse opfattelse har Nexø søgt at beskrive i 1931, kort før han begyndte nedskrivningen af sine erindringer. Her besvarede han et enquetespørgsmål om, hvilken beslutning der forekom ham at være den mest afgørende og længst virkende i hans liv: ”Den store, afgørende beslutning i mit liv falder på det religiøse område.”³⁶ Han beskriver her for første gang de religiøse anfægtelser, der for ham blev følgen af den pietistiske påvirkning fra Luthersk Missions søndagsskole i Nexø. Det antydes, at han havde haft personlige anlæg i sin ansvarsfølelse for disse anfægtelser:

Allerede som lille dreng måtte jeg lide under religiøse anfægtelser, som blev kraftigt næret af de voksne [...]. Frygten for det højst usikre hinsides, for Gud Herrens straffedom, for den evige forfælselse har [...] holdt mig vågen mangel en nat.³⁷

Angsten for ikke at kunne leve op til Guds krav blev ifølge Nexø kun holdt i ave af hans mor, som ”stred for noget, der lå dybere i mig, det befriede menneske.” Nexø fortsætter:

Efterhånden som jeg voksede til, svandt vel bekymringen for min [...] skæbne efter døden [...]. Livet rykkede i forgrunden med vægt – med næsten for stor vægt for en dreng i lømmelalderen. [...] Dejligt var det derfor fra den strenge, pietistiske kristendom så at sige at dumpe ind i grundtvigianismens glade kristendom. Her var det da til-

ladt at glæde sig over livet, at opfatte både tilværelsen og det hinsides glad i sind, man kunne ånde lettet op.³⁸

Men selv på Askov var der

grænser, der virkede trykkende [...]. Der var forbudte områder [...] Heller ikke den *gode* Gud var, når alt kom til alt, lutter frisind. Han ville ikke have, at mennesker skulle gruble [...]; på meget væsentlige områder havde man at holde sig til den hellige skrift.³⁹

Vi har allerede set citatets fortsættelse, hvor han gør rent bord med grundtvigianernes fornægtelse af Darwins udviklingslære. Og det er allerede sagt, at et sådant opgør ikke fandt sted i selve højskoleårene, hvor han sandsynligvis kun glimtvis og afprøvende har luftet oppositionelle meninger, og hvor han i øvrigt var kirkeligt indifferent.

Alligevel er beskrivelsen rammende for den proces, hvorigennem Nexø omkring århundredskiftet – som det fremgår af hans ungdomsforfatterskab – fjernede sig fra grundtvigianismen og tilsluttede sig nihilismen og den københavnske radikalisme for sidenhen, med *Pelle Erobreren*, at vende tilbage til Grundtvig. I den forstand *er* det en beskrivelse af ’vejs ende’ for hans åndelige udvikling. Blot nåede han først dertil ti-tolv år efter højskoleopholdene. Og det, han har kaldt sit ’positive opgør med kristendommen’, var da alene et opgør med den grundtvigianske dogmatik og bibelfundamentalisme. De tre væsentligste elementer i den modne Nexøs egen religiøsitet – (1) skæbnetroen, (2) følelsen af mystisk (i ordets åndelige betydning) universel samhørighed og (3) betoningen af skabermedansvaret – kan som

formulerede anskuelser alle føres tilbage til grundtvigianerne i Rønne, Østermarie og Askov.

Men Nexø lader altså Grundtvig få selskab af Nietzsche. De nævnte tre elementer indgår i en forbindelse med nihilismen; for når ”Mennesket tager Ansvaret for det hele”, må det indebære, at Vorherre er sendt på pension.

Nexøs formuleringer herom er dog hverken filosofisk eller teologisk stringente. Men forfatterskabets hovedværker efter 1905 lægger sig både tematisk og i sprogføring i påfaldende forlængelse af kristne temaer. Slående er *Pelle Erobreren*'s dialog med Mosebøgerne, og slående er romanens insisteren på ”Hjertets Godhed, Solidariteten” som livsmagt.⁴⁰ Slående er endvidere Dittes hele passionshistorie, herunder de programmatisk replikker på de sidste sider af *Denne Menneskebarn* som ”[...] Guds Hjerte er dér, hvor Brødet rækkes de Fattige”.⁴¹

Digterens kald

Under sygelejet i Villa Spurvely

beskæftigede Mennesker mine Tanker, ikke de sære Enkeltvæsener der ikke lignede andre, men Menneskene i alt det de hade fælles. Og jeg kom til det Resultat – som har holdt sig siden – at Menneskene har det gode fælles, mens de skiller i det mindre værdifulde.⁴²

Denne etiske opfattelse skulle altså ifølge Nexø *Erindringer* være et blivende resultat af forfatterens dannelsesproces. Interessant nok peger passagen tilbage på et Lev Tolstoj-citat med samme struktur, som Nexø havde sat som motto for sin første roman, *Det bødes der for* –: ”Den ene Lykke ligner den

anden; men Ulykken har altid sin ejendommelige Karakter”.⁴³ Tolstojs pointe kan have været letforståelig for en ung nihilist i 1899, men fik i erindringerne 40 år senere en ganske anden betydning, der fremhævede det almenmenneskelige på det særegnes bekostning.

Nexø vender udførligt tilbage til fællesskabernes betydning i *Vej's Ende*'s sidste, konkluderende kapitel, hvor han knytter den til sin egen opgave som digter:

Hvis Digteren blot var et Enkeltindivid, en Tilfældighed [...] – ja saa var hans Haandtering den ligegyldigste af alle. Men er der noget ved ham, er han i samme Grad noget af en Generalnævner; jo mere han er værd som Digter, des flere – og des mere – har Andel i ham. At gøre Rede for en af Verdens største Digttere er det samme som at gøre Rede for selve Menneskeheden. [...]

Jeg synes selv, den [Nexø's egen vej] – om end med Bugtninger – førte frem til det største af alt: den fredeligt og ærligt arbejdende Menneskehed.

[...] Digteren har et stort Ansvar over for Menneskeheden – det største der overhodet er lagt paa nogen.⁴⁴

Her besvarer Nexø altså det spørgsmål med et ’ja’, som han stillede i værkets første kapitel: om det gennem livet var lykkedes ham at forme sig ”i Retning af de Strukturlinjer, der synes dybt nedlagt i mig?”⁴⁵

På det ydre plan vil den læser, for hvem Nexø først og fremmest kan karakteriseres som kommunisten, umiddelbart identificere denne opfattelse med hans politiske anskuelser. Men den er samtidig udtryk for

en højromantisk opfattelse af digteren som menneskehedens vejviser, som talsmand for sandhed, skønhed og godhed.

Selvbiografiens væsen

Selvbiografien som genre har det tilfælles med en dannelsesroman, at omgivelserne, samtiden, miljøet er et spejl for hovedpersonen, hvis udvikling de tjener. I selvbiografien som i dannelsesromanen organiserer forfatteren handlingen for sin hovedperson med den hensigt at lade ham eller hende nå til indsigt og erkendelse. Denne indsigt og erkendelse kan dog aldrig overskride forfatterens. Erindringerne hovedperson Martin Andersen kan umuligt overskride forfatteren Nexøs bevidsthed. Men han kan let komme tættere på den, end sandt var om personen Martin Andersen. Det gør han også.

Nexøs erindringer var ikke tænkt som historiske kildekrifter, men som poetisk handling:

Jeg har prøvet gennem min egen Opvækst at skildre et Proletarbarns Udvikling frem til at blive et Menneske – og Medmenneske! – der har noget at sige andre Mennesker, ikke mindst dem fra sin egen Kreds, og gør det gennem Digtningen, fordi han mener derved bedst at faa dem i Tale.⁴⁶

Men hvad nu, hvis det var andre motiver, der drev Martin Andersen i hans barndom og ungdom end dem, der drev Nexø i 1930'erne? Det viser sig, ikke overraskende, at erindringerne tilrettelæggelse af Martin Andersens udvikling rummer de retoucheringer, symboliseringer, stiliseringer og forskydninger, der er nødvendige for forfatterens så at sige teologiske bevidsthed om slutresultatet – og for selvbiografiens kunstneriske komposition.

Sammenholdes Nexøs *Erindringer's* fremstilling af begivenhederne med de tilgængelige samtidige kilder, viser der sig to tendenser.

På den ene side ser man, at Nexø havde en fotografisk hukommelse af forbløffende præcision for selv meget små detaljer helt tilbage til hans tidlige barndom. Det ses for eksempel i den levende beskrivelse af livet i Lægeforeningens Boliger oplevet af en dreng på mellem tre og syv år.

På den anden side ser man, at begivenhederne tilrettelægges ud fra kunstneriske eller ideologiske hensyn, for eksempel fremstillingen af Martin Andersen som kritisk og klassebevidst, om end ideologisk famlende over for Askovs undervisning. Også fremstillingen af Nexø som autodidakt må betegnes som ideologisk bestemt – i betragtning af, at han var et usædvanligt godt begavet menneske fra en læsende familie, at han klarede sig glimrende i skolen, hvor han sprang en klasse over, at han senere ved mæceners hjælp modtog knap fem års voksenuddannelse, der i praksis var en meriterende uddannelse til lærer, samt at han selv var et belæst menneske, der i nogle henseender kunne betegnes som en lærd mand.

Digtning og sandhed

Allerede på første side af sine *Erindringer* tager Nexø selv dette spørgsmål op.

[...] i Virkeligheden har jeg, ogsaa hvor jeg anvendte Stof af mit eget Liv, løjet ganske tykt, har *maattet* lyve for overhodet at faa Folk i Tale. Jeg har ofte maattet le, naar der blev anket over min krasse Realisme; man skulde bare vide, hvordan Virkeligheden saa ud! [...]

Og nu, da jeg er godt i Gang, maa jeg spørge mig selv, hvordan Sandheden egentlig ser ud. Alene jeg har mødt adskillige Sandheder i mit Liv, i hundredevis vel nok! Sandhedernes Antal er uendelig stort; og naar vi har mødt dem alle, har vi maaske *Sandheden*. Men det ligger uendelig langt ude! Der er maaske alligevel ingen anden Vej for den enkelte til at naa *Sandheden* end at lyve – digte! – sig den til, eller lade andre gøre det for sig.⁴⁷

Dramatiserende fiktion anvendes talrige steder.

Omtalen af de mange gårdbrande på Bornholm er stærkt overdreven og tjener symbolske formål. De skildrede strandinger ud for Nexø er for mindstparten selvoplevede. Beretninger om vejret er overalt symbolske. Fiktive personer optræder flere steder. Men først og fremmest: I sine erindringer fremstiller Nexø sin åndelige udvikling således, at han i væsentlige henseender skulle være nået frem til sin endelige livsanskuelse allerede efter højskoleårene.

Er alt dette nu brud på, hvad selvbiografiens teoretikere kalder 'den selvbiografiske pagt'? I en selvbiografi indgår forfatteren den stiltiende pagt eller aftale med læseren, at han nu vil fortælle en *virkelig* historie. Og herved indrømmer forfatteren jo samtidig læseren en rolle som mulig kontrollant.⁴⁸

Når Nexø skriver, at der ikke er andre muligheder for at nå 'sandheden' end 'at lyve – digte' sig den til, så angiver han, at forholdet mellem digtning og sandhed for ham er af samme art som for Goethe i dennes erindringer, *Aus meinem Leben. Dichtung und*

Wahrheit. For Goethe var der ingen modsætning mellem digtning og sandhed, tværtimod: Digtning var *metoden*, sandheden var *målet*. Med litteraturhistorikeren Johnny Kondrups ord:

Meningen var, at sandheden, skæbnen, det lov-mæssige i livet først træder frem, når fortidens uoverskuelige masse gennemlyses af den fortolkende evne, som benævnes digtning. Da åbenbares "das eigentlich Grundwahre".⁴⁹

Nexøs *Erindringer* er et slående eksempel på et selvbiografisk værk, skrevet ud fra en sådan 1800-talsopfattelse af digtningens opgave. Det er ikke vanskeligt nu at påpege de mange brud i Nexøs livsbane, forfatterskab og ideologi både før og efter, at han i 1896 ifølge erindringerne nåede 'vejs ende'. Men den klassiske erindringsgenre leder forfatteren til at søge kontinuiteten, det der set ud fra nedskrivningstidspunktet pegede fremad.

Modtagelse

Ved deres fremkomst anmeldtes erindringerne bind for bind, og modtagelsen var – uanset bladenes politiske observans – generelt begejstret. Efter fremkomsten af *Under aaben Himmel* skrev selv den konservative Henning Kehler, der tidligere havde givet *Ditte Menneskebarn* så hård en medfart, at "disse to Barndomsbøger [...] vil bevare deres Plads i den danske Litteratur – maaske længere end noget andet, han har skrevet."⁵⁰ Kehler mente ligefrem, at Nexø nu var en oplagt kandidat til Nobelprisen! Hans Brix kaldte erindringerne format "vældigt".⁵¹ Om de to første bind skrev Tom Kristensen, at de "kun kan sidestilles med H. C. Andersens 'Mit Livs Eventyr'".⁵² Også grundtvigske og kirkelige kritikere var begejstrede, om end man sporede nogen

Nexø i haven i Stenløse, 1939.

irritation over erindringerne reflekterende afsnit, eller rettere over den politiske tendens i dem.

Mest forbeholden var socialdemokraten Julius Bomholt, som med versaler mente, at ”INTET” i *Vejs Ende* kunne understøtte Nexøs afstandtagen fra Socialdemokratiet, men at bogen da i øvrigt indeholdt så meget ”smukt og klogt og godt”.⁵³

Værkerne solgte fra begyndelsen godt og udkom indtil besættelsen i tre oplag på hvert 2-3.000 eksemplarer. Efter befrielsen fulgte i 1945 den første samlede udgave i et oplag på 5.000 eksemplarer. For første gang fik værket her samletitlen *Erindringer*, men de oprindelige fire bindtitler var bibeholdt som undertitler.

Oversættelser til foreløbig tolv sprog fulgte hurtigt efter. I Tyskland blev udgivelsen som nævnt bremset af nazisternes magtovertagelse, men efter 2. Verdenskrig kom erindringerne i meget store oplag på tysk. De to første bind var allerede udkommet i en oversættelse ved Bertolt Brecht og hans sekretær Margarete Steffin i Moskva 1940; de blev optrykt i Basel i Schweiz 1945 og af Dietz Verlag i Østberlin 1946-1948. Men Nexø var ikke tilfreds med oversættelsen (han fandt den ’tør, skematisk og stemningsløs’), og 1948 udkom der derfor på Dietz Verlag en helt ny oversættelse omfattende alle fire bind, foretaget af den anerkendte oversætter af skandinavisk litteratur Ernst Hartern.⁵⁴ I Nexøs levetid udkom denne udgave i godt 90.000 eksemplarer.

Russiske betænkeligheder

Det var ikke kun kirkelige (og socialdemokratiske) kredse i Danmark, der havde visse betænkeligheder over for *Erindringer*’s reflekterende afsnit. Også de

russiske forlagsmyndigheder havde forbehold – med ideologisk modsatte fortegn – da Verlags-genossenschaft Ausländische Arbeiten in der UdSSR i 1936 skulle tage stilling til udgivelsen af *Et lille Kræ*.

Man anerkendte, at Nexøs hensigt var ’proletarisk’, men fandt, at bogens almene betragtninger, dens filosofiske intermezzi, forstyrrede. Første kapitel burde helt udelades. Værket var anlagt som en udviklingsroman, men dets episke horisont, barnets, var ikke ideologisk tilfredsstillende, for på denne måde oplevede læseren ikke det forrige århundredes industrielle København. Nexø skulle i stedet have gjort ligesom Maksim Gorkij i *hans* erindringer. Herved ville også flere ’ideologiske fejl’ – ikke mindst den betænkelige omgang med religiøs sprogbrug! – være undgået.⁵⁵ En sætning som: ”Vi snylter paa Jordens Ansigt, omtrent som var vi Lus i en Skabers Skæg!”⁵⁶ var ikke god ateisme.

Hermed havde den pågældende forlagskonsulent ryggen politisk og ideologisk fri i forhold til sine overordnede. Men da Nexø jo var Nexø, en trofast og berømt ven af Sovjetunionen, skulle bogen naturligvis udgives under alle omstændigheder.

Nexø var sig på sin side fuldt bevidst om sin position, og han var ikke i mindste måde tilbøjelig til at stå skoleret og lade sig korrekse. Han brød sig heller ikke om, at russerne altid skulle sammenholde ham med Gorkij. Men han ville da gerne retlede forlagskonsulenten! Hans svar siger noget om værkets kompositionsprincip.

Ved bedømmelsen af det første bind beder jeg om, at man tager i betragtning, at værket er stort

anlagt, og at det er strengt selvbiografisk og intet har til fælles med en roman. Sammenligningen med Gorkijs ”Min Barndom” holder således ikke stik; Gorkij skildrer sin egen fødsel, hos mig begynder skildringen først med erindringens opvågningen. Eftersom jeg vil skildre et proletarisk menneskes vækst [Wachstum] gennem egne oplevelser, er det klart, at verden i det første bind er netop så snæver, som den må være det for et lille barn, og først bliver erobret efterhånden.⁵⁷

Til forlagskonsulentens betænkeligheder ved Nexø's meninger, religiøst prægede sprogbrug og bogens reflekterende afsnit svarede forfatteren blot: ”Destilleret vand er ganske vist frit for bakterier, men vitaminerne er også gået fløjten.” Nexø var blevet for gammel til at skrive til glæde for ”nogle få skriftkloge og farisæere”.⁵⁸

Læserreaktioner

En anden kategori af reaktioner var de breve, Nexø modtog fra læsere, hvis familiemedlemmer figurede i hans *Erindringer*. Her var modtagelsen enstemmigt begejstret og taknemmelig. Højskoleforstander Foverskovs enke sendte ham således

en inderlig Tak for det smukke Billede, De i Deres Bog ”For Lud og koldt Vand” har tegnet af min kære afdøde Mand Alfred Foverskov, og som De efter mit Skøn har truffet godt og rigtigt.⁵⁹

Tilsvarende tilkendegivelser fik han fra Foverskovs søster Elna, fra Holger Begtrup's søster Eline og fra flere andre.

Af særlig interesse er reaktionen fra Nexø's søsterlige veninde Mathilde Snabe, der jo selv optræder i

Vej's Ende. Nexø sendte hende bogen med dedikationen:

Kære Mathilde og Niels Kristian!

Jeg har i denne Bog prøvet at give et Billede af det solbeskinnede ”Spurvely”. Maatte I finde, at det i nogen Grad er lykkedes!

Kære Hilsener

Martin

Og Mathilde fandt, at det var lykkedes. Efter den første gennemlæsning skriver hun:

Naa, og saa kommer Takken for Bogen! Du Martin, var jeg virkelig saa fripostig [frimodig, fræk]? Det klæder ikke en gammel Kone! Tror Du ikke, de, der først har lært mig at kende nu, tænker: ”Sikken een, hun har været!” Men Mor er Du god imod. Tak skal du ha! Nu skal Du ikke bekymre Dig, men nu er det min Tur til at rødme ved at se mig selv aftegnet. Det er akkurat, som naar man læser et Brev, man selv har skrevet for 20-30 Aar siden. [...] Frk. Begtrup glædede sig saadan over, hvad Du skrev om Begtrup.⁶⁰

’Min tur til at rødme’: Nexø skrev i *Vej's Ende*, at frøken Mathilde havde haft sin fornøjelse af at få den forlegne Martin til at rødme: ”Nu brast det for Frøken Mathilde: ’Og saa rødmede han brat!’ udbrød hun og lo klingende.”⁶¹ Senere på året uddybede hun sit indtryk:

Nu kommer jeg med lidt af mit, og dog, det bliver meget lidt, da Ord daarligt kan udtrykke de Følelser og Minder, der mere og mere trænger sig fræm, naar jeg læser, hvad Du skriver om ”Spurvely”. Jeg har egentlig aldrig set ”Spurvely” ude

fra med sit mystiske Indhold, jeg har altid tænkt det indefra, noget for mig ganske naturligt og tiltv. Tak, fordi Du har aabnet mine Øjne ogsaa for den anden Side! Jeg sender dig et Billede af Mor [...].⁶²

En utilfreds lillesøster

Den eneste utilfredse var Nexøs egen lillesøster Anna, som efter udgivelsen af første bind, *Et lille Kræ*, skrev:

Du mangler i højeste Grad Nænsomhed over for Far og Mor, og det synes jeg dog de har fortjent. Jeg kan ikke se rettere, at Du bruger dit Hjem som Ramme om en Proletar-Fortælling.⁶³

I dette sidste har hun jo ret. Men da hun dernæst anfører en række eksempler på 'usandheder' i bogen, svigter bedømmelsen:

Du har aldrig passet Sine som lille. Du er født i 69 og Sine i 71, dermed falder den rørende Barnepigehistorie til Jorden.

Anna selv er imidlertid først født i 1876, så hendes bedømmelse er hverken autoritativ eller førstehånds.

"Broder Kristian har Du aldrig kendt, han døde 6 Aar gammel i 1870 [...]" Kristian Andersen døde imidlertid først i 1872, hvor Martin var tre år gammel.

"Moders Søster Louise har aldrig været hjemme, siden hun rejste til Amerika og saa fremdeles."⁶⁴ Mosteren Anne Marie Louise Mainz, gift Frederiksen var udvandret i 1871, men kom imidlertid hjem i

1875 og arbejdede en tid på Frederiks Hospital i Bredgade, København, inden hun igen drog til USA.

At Anna, der var syv år yngre end Martin, og blandt andet derfor kan have oplevet familielivet anderledes end Martin, savner nænsomhed i skildringen af deres forældre, kan naturligvis ikke diskuteres. Det er hendes subjektive oplevelse med samme suveræne ret som hendes storebrors. Men de i *Et lille Kræ* skildrede begivenheder ligger alle før hendes fødsel eller i hendes spædste barndom, og ingen af hendes konkrete eksempler på angivelige 'usandheder' holder for en nærmere betragtning. Som korrektiv til Nexøs erindringer er brevet derfor ikke vægtigt.⁶⁵

Det hører med i billedet, at Martin og Anna også tidligere var gået fejl af hinanden og ikke havde nogen god indbyrdes kemi.⁶⁶

"Alle dem der mere henvender sig til vort Hjærte end vor Forstand"

I forordet til *Pelle Erobreren* satte Nexø lighedstegn mellem proletariatet og menneskeheden, for "hvor Proletaren kæmper, er det bestandig for det fundamentale, *han* bliver endnu Martyr for de simpleste Retfærdighedskrav."⁶⁷ I slutningen af sine *Erindringer* gør han omvendt en velhavende kvinde af borgerskabet til en af 'de tomme pladsers passagerer'.

I nogle afsluttende funderinger over litteraturens betydning nævner Nexø

hvilket uhyre Ansvar Digteren har netop i vor Tid, der paa mange Omraader har brudt med det overleverede, med Sæd og Skik. De gamle hade en Tradition at støtte sig til i Livets store, afgørende Si-

tuationer; saadan og saadan forholdt man sig under Sygdom, ægteskabelige Vanskeligheder, eller naar Døden nærmede sig – for saadan havde de teet sig før én: Far og Bedstefar og Oldefar! Der var en stor Styrke for den enkelte i det, han var et fast Led i en Kæde. I Dag er den enkelte rodløs hvad Overlevering angaar, han har kun sig selv at falde tilbage paa. Til Gengæld søger han sig Forbillede og Støtte i Skikkelser, der er i samme Situation som han, fra den Literatur han holder af [...].⁶⁸

Han fremhæver derpå et brev, han har modtaget fra en kvinde, som nu var død 55 år gammel, men hvis enkemand, ”en højere Embedsmand i München”,⁶⁹ havde oversendt det til Nexø som hendes sidste vilje. Nexø citerer – eller digter⁷⁰ – da fra brevet, at hun havde levet et liv under velhavende forhold, og at det først, da hun for nylig fik *Ditte Menneskebarn* i hånden, var gået op for hende, hvad fattigdom og nød var. Hun havde længe skullet underkaste sig en underlivsoperation, men manglede mod.

Men nu tænkte jeg: Naar Ditte har kunnet gennemgaa saa meget, maa du ogsaa kunne ta en Operation – og lod mig indlægge. Under Forundersøgelsen laa jeg og styrkede mig i Dittes Selskab. Men da Operationen var overstaaet, erklærede Lægerne, at det var for sent, jeg kunde ikke leve. Det var svært at høre paa; men jeg trøstede mig med Ditte. ”Kunde hun dø nogle og tyve Aar gammel, og uden at ha faaet noget ud af Livet,

kan du ogsaa dø, som har levet godt i saa mange Aar,” sae jeg til mig selv. Og nu ligger jeg her og læser i Ditte og venter paa Døden. Ved hendes Haand gaar jeg – –

Ogsaa hun hørte paa en Maade til de tomme Pladsers Passagerer! Digteren har et stort Ansvar over for Menneskeheden – det største der overhødet er lagt paa nogen.⁷¹

Med disse ord slutter Nexø sine *Erindringer*.

Det er ikke just nogen strikt marxistisk opfattelse af ’de tomme pladsers passagerer’, proletariatet eller almuen; ordene ligger nærmere ved en inkluderende grundtvigsk opfattelse af folket eller – mere generelt – en klassisk humanistisk tradition. Men ordene var i god tråd med, hvad Nexø havde svaret, da ungdomsvennen og forfatteren Otto Rung i 1911 spurgte ham, hvordan han definerede almuen, hvor den begyndte, hvor den hørte op?

Du spørger hvad jeg forstaar ved Almue. Jeg forstaar nærmest alle de Væsner, der trænger til os, fordi de – næsten altid af de bedste Grunde – ikke kan selv under de nuværende Forhold. Alle dem der mere henvender sig til vort Hjærte end vor Forstand.⁷²

Og han havde opfordret Rung til i sin digtning at værne om ”den Almue, der dannes af synkende Overklasse! Dem kender du jo indgaaende.”⁷³

